(З італійського життя до 1860 року)

Ніно сидів на кам'яному ослінчику під хатою і читав часопис. Ніно був маленький-маленький — він здавався менший від своїх дванадцяти років, а часопис був великий, так що хлопець за ним увесь ховався.

Читав хлопець з справжньою втіхою і цілком свідомо, йому тільки іноді заважали деякі слова, котрих він не розумів. На колінах у нього лежав зшиточок і олівець: коли траплялось незрозуміле слово, хлопець записував його. Як прийде вчитель і матиме вільний час, то Ніно піде до нього та спитає про ті слова і запише поспіль їх, що вони значать. Таким чином уже зібрався чималий словничок, що навіть і батькові ставав у пригоді. Коли батько, Ернесто Гатті, читаючи, натрапляв на незнайоме слово, то питав Ніно, а коли той не пам'ятав, то біг шукати слова у своєму зшиткові.

Ніно чепурненько згорнув часопис і одніс учителеві в кімнату. Потім вернувся і, знову сівши на ослоні, замислився. Сьогоднішній часопис зовсім не задовольнив його, бо в ньому ані разу не згадалося ймення Гарібальді1. А воно ж було для Ніно найкращою принадою в читанні і найкращою втіхою.

Ніно змалечку звик завсіди ходити хвостом за батьком; через те він чув усі розмови дорослих, багато вже знав і розумів. Звичайно, що він знав про Гарібальді. Гарібальді не тільки йому, малому, а й багатьом старим здавався не людиною, а півбогом, за якрго було легко і радісно віддавати життя. Рідний край і Гарібальді так тісно єдналися в думках простих людей, що їх ніяк не можна було розрізнити, навіть можна сказати, що якби згинув він, то погасла б любов до рідного краю не в одного і не в двох.

Всі оповідання про Гарібальді здавалися Ніно здійсненою казкою та такою цікавою, що коли він думав про них, не те що вже слухав,— то йому захоплювало дух.

Ніно був простодушний, совісний, але стриманий хлопець. Через це він не водився з дітьми. Хоч його і вітали в дитячій громаді, проте він там лишався завсіди ніби осторонь, бо не міг захопитися пустуванням, не бився, не лаявся, і діти відчували, що він не свій поміж ними.. І він се відчував, того і був здебільшого з дорослими. Там він був тихий, соромливий і замислений. Найкращою його мрією було побачити портрет Гарібальді, та про неї він нікому ніколи не зважувався сказати.

* * *

Ніно, сидячи під хатою, уявляв собі Гарібальді. Той ніби був надзвичайно високий, більший, ніж усі інші люди, обличчя в нього було гордеца очі блищали, мов зорі. Він сидів на баскому вороному коні, теж більшому, ніж усі інші коні, і в руках держав блискучу шаблю. Його червона сорочка була як жар...

Навкруг його басували верхівні, теж у червоних сорочках... їхали вони зеленою лукою... Сорочки червоніли на зеленому тлі, наче той мак... Ніно колись бачив, як ходив з батьком униз до міста, зелену луку, на якій жевріло безліч дикого маку. З того часу хлопцеві здавалось, що нема в світі нічого кращого над зелену луку з маківками, і тому не диво, що мрія про Гарібальді та про луку стали схожими між собою.

...Ідуть вони, їдуть... Ніно наче справді бачить, як басують коні, як блищить зброя, як вітер має прехорошим трьохкольо-ровим прапором... Трава на луці аж сяє, така зелена... І сонце сяє як весною... Коли тут під'їздять до скелі. На скелі росте4 дерево... Ростуть чорні похмурі пінії, які бувають на гірських верхів'ях. Доїхали до скелі, аж на неї цілий полк солдатів неаполітанського короля, того самого, що так гнітить рідну

країну... або цілий полк німців рудих та пикатих. Починається бій. Нікого з гарібальдійців не вбито і не поранено, а вороги так і падають.

Тут Ніно почув щось неприємне. Стало погано на серці, що вбивають людей, хоч би вони були й вороги. Кров... рани... І тим же болить, і в тих же є батьки, матері, діти... Мрія тратить принаду, зникає... Очевидячки, тут треба поробити одміни.

Через мить в уяві Ніно знов зелена лука, знов по ній басують вороними кіньми ставні гарібальдійці. їдуть вони, їдуть... їдуть... коли тут скеля з темними пініями, з-за неї вихоплюються німці...

Словом, все, як і в першій мрії, але далі виходить інше: італійці хапають німців, зв'язують їх і кладуть усіх покотом на землі. Потім їдуть далі... Так і ворог переможений, і нікого не вбито, ні поранено. Ніно задоволений. Він уже думкою доїхав з гарібальдійцями до великого міста, відкіль виходить людність і радісно вітає героя. Ніно почервонів, і на очі йому аж сльози виступили від великого зворушення.

— Ніно! — гукає хлоп'ячий голос з сусідського городу.

— Е? — озивається той, в першу хвилину не розуміючи, де він. Оглядається навколо. Бачить, що він дома, а не біля великого міста, котрого ніколи не бачив. Уліворуч виднію-ться селянські хатки, зложені з сірого нетесаного каменю. Навколо по згір'ях ростуть величезні гіллясті каштани з таким свіжим листом, мов він тільки-тільки розвився. Поміж каштаном вилискується своїм темним блискучим листям інжирове дерево з покрученим гіллям, що хилиться аж до землі. Скрізь, де тільки є вільне місце, буйно та розкішно в'ються по тичинах виногради. Де-не-де стремлять синясті скелі, а недалеко шумить бистрий невеличкий потік. Село зовсім загубилося в горах, і до нього можна добутися тільки або пішки, або верхи. Хата Гатті стоїть осторонь, за селом. Навколо не дуже високі, але круті гори, що обросли лісом, а далі за ними встають другі, вищі.

— Ніно! — гукнув удруге голос.

— Я тут! — обізвавсь Ніно.

— Іди лиш сюди] Я маю щось смачне!

Се вже зовсім повернуло хлопця до дійсного життя. Він жваво перескочив через невисокий кам'яний мур і опинився біля П'єтро, що кликав його. П'єтро був високий хлопець років чотирнадцяти. У нього були блакитні очі, що дивилися на всіх чи то ніби байдужно, чи то ніби нахабно, і не можна було вгадати, чи це смирний та покірливий хлопець, чи неслухняний, ледачий та сердитий. Одежа на ньому була нова, але подрана та брудна.

Ніно стояв перед ним маленький та дрібний, .і, щоб бачити його обличчя, мусив задирати вгору свій кругленький видок з кирпатим носиком та розумними дитячими карими очима.

— Ходім до ями,— сказав П'єтро і, більш ні слова не мовлячи, рушив уперед. Ніно, цікавий, пішов за ним.

Незабаром, чіпляючись за каміння, вони залізли у таємничий куточок поміж високими та стрімкими скелями. Там унизу лежала купка попелу від недавнього огнища і стояла пірамідка, зложена з невеликих уламків каміння. П'єтро познімав верхні камінці і витяг зсередини печене курча.

— О-о!!.— скрикнув Ніно, нестямившися від дивування. Такої розкоші він і у велике свято не бачив дома. П'єтро ножем розрізав курча надвоє і одну половину, меншу, дав Ніно. У того аж слина покотилася, проте він соромився хапатися до їжі. Не поспішаючись, пристойненько, він розділив своє на шматочки і почав їсти.

"А де ж це він узяв курча? — раптом подумалось йому.— Курча — се ж цілий скарб... Це не горобець..."

— ГГєтро, де ти взяв курча?

ГГєтро одвів очі, усміхнувся, знизав плечима і вимовив зовсім недбало:

— А догадайся!

Ніно знов подумав: "Курча — не горобець... Курча завсі-ди буває чиєсь. Хіба, може, йому мати дала? Але хоч вони і багаті, проте не можуть отак давати самому ГГєтрові ціле курча та ще й у будень".

— Не догадаюся...

— Ти дурний, коли так. Се курча дядька Бенедетто. Ніно почервонів і покинув їсти.

— Ти чому не їси? — роздратовано спитав П'єтро.

— Я зараз,— поспішився відказати Ніно і одкусив шматочок, та сей йому здався не такий смачний, як перші. П'єтро насупився і мовчав. їв так, мов три дні не їв. Ніно здавалося, що йому ніяково, і через це почував себе чогось винним. Смак печені дуже змінився... не їлося...

— Слухай, тобі подобаються печені курчата? — спитав трохи згодом П'єтро.

— Подобаються...

— Ти хотів би їх часто їсти?

— Це неможливо,— ухилився Ніно, чуючи в цьому питанні щось непевне.

— Чому неможливо? Аби схотіти...— П'єтро спинився і подумав:

"Чи варто йому говорити? Щось він кривиться, наче святий та божий. Проте від курятини таки не відцурається. Дома він її здалеку не бачить. Та й нема нікого іншого такого підхожого для сього діла..."

— Аби схотіти,— повів він далі.— Треба тільки роздобути курча. А це зовсім не клопіт. Його я вбив камінцем, коли воно надумалося пригостити до нас. Ну, та це не завсіди трапляється. А то можна вбивати курчата і в чужому городі, а потім перелізти через огорожу та й забрати. А ти, як кіт... тут треба такого малого та швидкого, як ти... я вмію дуже добре влучати камінцями... тоді будемо ділити: половина тобі, половина мені. Гаразд?

— Ні,— відказав Ніно, почервонівши та, не знать чого, почуваючи себе неможливо ніяково. Він став і, не доївши свого, стояв, похиливши голову, наче злодій перед власником украденого. Йому було соромно за П'єтро і перед самим собою.

— Ні?!.— люто скрикнув той і, вхопивши його за руку, так сіпнув, що трохи не обкрутнув навкруг себе. ' Тоді поставив перед собою і, надавлюючи обома руками йому на плечі, сказав:

— Як пошлю, то підеш. Ніно мовчав і думав:

"Ой, плечі ж мої, плечі! Боже мій, як би мені вирватись та втекти! Ой, що ж мені робити?!"

— Так підеш? Завтра після обід приходь до нашого старого каштана, що біля двору дядька Бенедетто: у його ситі курчата. Розумієш?

— Е? — спитав Ніно, наче не розуміючи, а тим часом обмислював утечу.

— Що ти все дурня строїш! — вигукнув П'єтро і вдарив його по обличчі. Та для сього мусив пустити одно плече.

Ніно крутнувся і, вирвавшись, подрався на скелю, наче перелякане кошеня. Подряпав собі руки, позбивав коліна, але встиг утекти. П'єтро шпурляв йому вслід камінці і болюче влучав. Дуже йому було шкода, що замір не вдався. А було б так гарно, можна було б часто ласувати. Коли б хто довідався, винний був би Ніно, бо він же лазив би по курчата. Кожний, звичайно, зараз би подумав, що і вбивав їх він. Проклятий Ніно!

П'єтро позбирав шматки печені, що попадали на землю під час баталії, і почав їсти так, мов три дні не їв.

* * *

У Гатті, батьків Ніно, мешкав учитель. Всі на селі дивувалися, що він оселився у найбіднішій хаті. Хоч який невибагливий був учитель, проте ж все-таки Гатті не могли його харчувати, бо самі живилися тільки палентою та квасолею. Через це він мусив ходити обідати аж до остерії, а вона була на другому краї села, та й до школи йому доводилось далеченько мандрувати.

Люди того не знали, що головною принадою сього помешкання були ті байраки та гущавина, котра починалась зараз за ним. Це було дуже важно, бо вчителя одвідували люди, котрих ніхто не повинен був бачити. Ніхто не знав, що він був завзятий гарібальдієць і що він гуртував людей та збирав зброю на той час, коли Гарібальді дасть гасло рушати.

В околиці люди вважали вчителя за дуже завзятого, але невдалого мисливця, що ходить у горах увесь вільний час, а вертається здебільшого з порожніми саквами, і що має знайомості скрізь поміж мисливцями.

Взагалі з появою учителя в околиці дуже збільшилося мисливців та й у самому селі їх було вже кілька. Старий Гатті здавна був мисливцем, справжнім мисливцем, що заробляв мисливством. Він був учителеві вірний, як собака; хоч не гаразд розумів його думки, його справи, але був готовий служити до загину заради учителя та Гарібальді. Марія, його жінка, нічим не цікавилася, до всього була байдужа, окрім хазяйства та сім'ї,— дітей у них, окрім Ніно, було ще четверо і всі менші від нього. Марія зроду була не балакуча, а чоловік та вчитель так наказували їй про все мовчати, що ніколи ні одно необережне слово не виривалося з її уст.

По ночах до вчителя заходили якісь люди, радились про віщось з ним і йшли геть. Іноді Ернесто проводив їх, бо вони не знали стежки. Часом вони приходили такі втомлені та знесилені, мов кілька день за ними гналися, як за дикими звірами. Вони хапалися до їжі, що давав учитель, і висиплялися на його ліжку. Але, відпочивши, знову кудись ішли, наче і тут їх могла настигнути погоня. Траплялось, заходили люди й удень, але свої, з цього таки села або з околиці і всі давні чи недавні мисливці, що дуже покохалися у мисливстві, у зброї та в блуканні по горах...

Після пригоди з П'єтро Ніно був сумний. Як звичайно, він став помагати батькові в хазяйстві і так працював аж до вечора. Коли вже зовсім стемніло, прийшов учитель з якимсь незнайомим. Він приніс пакунок макаронів і попрохав Марію зварити їх. Коли страва була готова, мати послала Ніно однести її вчителеві в хату. Ніно взяв миску обома руками, постукав ліктем у двері і, одчинивши їх ногою, увійшов.

Батько та вчитель розглядали чиюсь картку.

— Ніно, хочеш побачити,, який Гарібальді? — спитав учитель, простягаючи йому її...

Ніно швидше поставив миску на стіл і кинувся до картки. Але одразу не міг глянути, мовби йому було соромно або вона була сліпуче блискуча. Здалося навіть, ніби у нього завернулась голова. Потім він глянув, та не міг добре роздивитись, бо очі раптом зайшлися сльозами. Ще мить — Ніно, розплакавшись і затуляючи вид руками, втік з хати аж у сад.

Всі були зворушені, бо розуміли хлопця.

Він заліз у виногради і скрутився там. Сльози висохли, його наче приском обсипало. Почув він щось зовсім чудне і незрозуміле; все мов стало інше. І листя на виноградах інше, і гори інші, і люди інші — все стало прехороше і таке, мов він його вперше тільки тепер справді бачив... Він мовби тут і не тут... мов він і не він... Хотілося когось боронити, хотілося йти на небезпеку, хотілося співати, слухати співи, музику...

* * *

Кілька часу після цього Ніно був сам не свій; мати думала, що в нього пропасниця, і, даючи йому якогось зілля, нарікала на долю, що завсіди посилає їй усякі прикрості — от тепер хворобу Ніно. Той, як слухняний хлопець, пив зілля, надівав каптаник і не ходив гуляти, але добре знав, що ніякої пропасниці в нього нема — йому тільки дуже хочеться стати в пригоді Гарібальді. Він колись чув, що як була війна у Римі, то там гурток хлопців, років 12—14, служив Гарібальді не згірше від дорослих вояків і раз вирятував його від неминучої смерті.

Коли б Ніно не мав такої смирної вдачі, він напевне б утік до Гарібальді, а так він тільки сушився від мрій, не спав по ночах або бачив у сні пригоди та бої, і це його втомлювало більше, ніж біганина та робота.

Він збирав уривки часописів, на яких було надруковане чарівниче ймення, узяв і той папірець, у який була загорнена картка, і все те беріг у саду під каменем. Ті папірці мали для нього надзвичайні чари, навіть той куток саду, де вони були сховані, здавався якимсь особливим. Іноді він сідав там і переглядав свої скарби. Тоді на нього находив якийсь екстаз, від якого все здавалося іншим.

Одного разу учитель покликав його і сказав:

— Слухай, Ніно, чи не міг би ти стати мені в пригоді?

— Добре.

— Та не знаю, чи ти це можеш зробити. Треба однести цього листа одному чоловікові, що жде за Чортовим яром біля Дівочої скелі. Може, тобі туди страшно йти? Коли б батько був дома, він одніс би. А треба зараз передати, не гаючись.

Чортового яру Ніно боявся, бо всі казали, що там було кубло нечистої сили. Дівочої скелі теж боявся, бо з неї колись кинулася і розбилася на камінні дівчина, котру батьки силували за нелюба. Чимало було таких, що впевняли, ніби вони бачили її примару.

Та піти Чортовим яром до Дівочої скелі все-таки було можливо, а відмовити учителеві було зовсім неможливо.

— Однесу,— сказав Ніно червоний-червоний. Учитель дав листа і сказав гасло. Ніно сховав лист за

пазуху і пішов. Через півгодини він уже йшов Чортовим яром. Ох, як же це було неприємно!

Чортів яр був глибокий і там росла така гущавина, що здавалось темно та й нічого не можна було добре розгледіти. Іноді камінь здавався

страшною потворою, і тоді у хлопця душа холола. Проте він все-таки йшов повз небезпеку — що б там не було. Не можна ж було втекти назад, не віддавши листа. Виявлялось, що потвора зовсім не є потвора, але це таки не доводило, що справжня потвора не могла з'явитися.

Та хіба ж тільки тогосвітні появи страшні? А звірі? А розбійники?

От щось зашелестіло в кущах. Не було сумніву, в кущах було щось живе і було воно не маленьке...

Ніно інстинктивно прискорив ходи, але не побіг, бо розумів, що йому однаково не втекти... Проте ніщо за ним не погналося, і він так і не знав, що там було... Дуже часто різнокольорова рослинність, часом ясна, часом темна, з допомогою жаху та роз'ятреної фантазії, справляла ілюзію, ніби в ній ховаються якісь піввидимі людські постаті.

На одному дереві кора мала такі плями, що Ніно здалося, ніби він бачить страшне півзвіряче, півлюдське обличчя. Ноги в Ніно так трусилися, що він кілька разів падав; але, зрештою, живий і здоровий дійшов до Дівочої скелі і побачив там чорнявого юнака, котрому, після гасла, віддав листа.

Вернувшись додому, хлопець трусився цілий день і вночі ліг ближче до батька, бо все було чогось страшно. Коли всі поснули, він од турботи не міг спати. Здавалося, що примари, які не з'явилися йому в їхніх володіннях, у лісі, мають прийти сюди, в хату. Ледве чутне шарудіння миші або комашини примушувало його холонути й здіймало чуба. Він добре чув, як волосся настобурчувалося і шелестіло біля вух. Він боявся розплющити очі. Іноді здавалося, що біля нього хтось стоїть, от-от торкнеться, от уже нахилилося над ним...

* * *

На протязі цілого літа та осені Ніно частенько доводилося носити листи до Дівочої скелі та в інші гірські закутки. Він уже звик і вважав себе листоношею Гарібальді, бо він же таким чином ставав йому в пригоді. І був щасливий-щас-ливий!

Прийшла зима в тому році дуже холодна. Вода кілька разів бралася кригою, верхів'я гір, як звичайно, вкрилися снігом, але тепер він спустився далеко нижче і часто було видно, як по горах куріла завірюха.

Вітер, ариваючись відтіль, приносив особливе свіже повітря, що пахло снігом і трохи сосниною.

Коли Ніно йшов ледве примітними стежками або просто дрався поміж скелями, сухе сіро-рудувате листя дзвінко шелестіло під ногами. Все навколо було сіро-рудувате, тільки скелі так само здавалися блакитними, наче на них лишився відблиск синього літнього неба. Вітер шумів. У горах було так сумно і мертво, мов на кладовищі. Сум так опановував Ніно, що йому нічого не було страшно. Здавалося, коли б перед ним з'явилася яка звірюка, або розбійник, або примара, він не злякався б і без боротьби віддався б на смерть.

Вертався додому страшенно втомлений, мовчазний і ніяк не міг нагрітися.

Нарешті прийшла весна.

Після рясних дощів усе одразу вкрилося молодою травою, вона зазеленіла навіть там, де, здавалося, їй ніяк було вчепитися корінцем на майже голому камінні. По садах зацвіли черешні та жерделі, а на згір'ях попід деревом розцвітали чудні зелені квітки на дебелих соковитих стеблинах. Від тих квіток розходилися чудові пахощі, що єднали в собі і пахощі молодої рослинності, і яблуневого цвіту, і черешні, і конвалії. То були справжні весняні квіти, загадливі, прекрасні, повні таємного життя та розкошів.

В господі Гатті щоночі з'являлися невідомі. На селі ходили чутки, що Гарібальді має скликати добровольців. Щодня розказувалося щось нове, іноді правдиве, іноді зовсім фантастичне. Ймення Гарібальді вимовлялося з пошаною, майже з жахом, бо багато було таких, що вважали, ніби він має надлюдську силу, знає якісь чари, завдяки котрим йому все добре вдається і через котрі його куля не бере. Були й такі, прихильники уряду, які запевняли, що він знається з чортом і продав свою душу. Ті казали, що він п'яниця, розбишака, розпусник, злодій. Але їм люд не доймав віри.

Одного вечора, коли вже заходила ніч, до Гатті зайшов незнайомий і, поспішаючись, постукав до вчителя. Через кілька хвилин він і учитель, озброєні, увійшли до хазяїнів. Обличчя молодих парубків були радісні.

— Де Ернесто? — спитав учитель у Марії.

— Його нема дома.

— От біда! А я не знаю стежки до Чорної гори... Що його робити? Ніно, ти не знаєш туди стежки?

— Знаю.— Ніно кілька разів доводилося ходити з батьком на Чорну гору. Туди вела вузенька стежка, що дралася на гору, іноді над самісінькими безоднями, а по той бік спускалася у.міжгір'я до Неаполітанської затоки. Тією стежкою і вдень було трудно ходити, а вночі і поготів.

Ніно взяв шапку та палицю і пішов проводити.

— Треба пройти поуз Чортів яр та забрати там людей,— сказав учитель.

— Гаразд! — муркнув Ніно коротенько і повернув до яру. Ніч була дуже місячна. Місячне проміння проходило крізь

віття, що тільки-тільки буйно розвилося та пускало молоді парості і квдало на траву та на каміння химерні візерунки. Від молодого листу та квіток ішов міцний медовий дух; він п'янив і від сього було радісно на серці і було так легко та весело йти.

Коли дійшли до яру, подали гасло. З яру вийшло чоловік двадцять, озброєних рушницями та шаблями. Всі, наче їм обридло довге мовчання, разом загомоніли.

— Тихо! — гукнув учитель, і люди з неохотою замовкли.

При місяці Ніно бачив чорноокі та чорноброві молоді обличчя, що були такі сміливі, хороші та веселі. Він не міг одвести від них очей... Се ж були ті юнаки, що йшли визволяти свій край... Се ж були гарібальдійці.

Ніно стояв як зачарований.

— Ну, веди ж нас далі! — сказав учитель. Рушили.

Іти було важко і дедалі, то все гірше. Стежка здиралася на круту гору, по якій люди з допомогою природи поробили щось подібне до сходів. Треба було йти дуже обережно, і руки часом несамохіть хапалися за колючі кущі ожини, що росла по боках з розколин у скелях.

Робилося темніше, бо на небі почали збиратися хмари. Раптом несподівано зовсім близько блиснула блискавка, загув дужий грім і пішов луною по горах, затихаючи десь у далечині. Далі почався сосновий ліс і там стало зовсім темно. Ніно дуже боявся грому і завсіди, коли починалася гроза, він ховався в куточок, тулячись до кого-небудь з своїх, і сидів заплющивши очі, поки вона минала.

А тут не можна було зважати ні на грім, ні на блискавку, доводилося вести небезпечною дорогою цілий гурт людей та берегтися, щоб і

самому не впасти, щоб і ніхто не впав у безодню. Наближаючись до безодень, він завсіди зупинявся і, повертаючись назад, казав тоненьким стриманим голосом:

— Поглядайте, тут прірва.

Тим часом розходжувалася справжня гроза. Грім починався десь далеко і з гуркотінням розкочувався понад горами. Здавалося, ніби якась величезна колісниця їхала довженним мостом. Блискавка шугала все частіше і частіше. Людям була з неї користь, бо вона хоч на мить освітлювала околицю і показувала їм, куди йдуть.

Іноді зупинялися на хвилину відпочити.

Нарешті дійшли до гребеня гори. Тут треба було спускатися на той бік. Іти було ще гірше. Нога могла посковзнутися або не втрапити на камінь, і тоді б людина впала униз лицем. Се була б коли не смерть, то певне каліцтво. По боках так само траплялись безодні, яких не було видно. Ніно пам'ятав, де саме вони повинні буть, застерігав про се; а іноді в пригоді ставала й блискавка, що освітлювала стежку.

Посувалися вперед дуже помалу, але все-таки посувалися, бо треба було до світання дійти туди, куди прямували.

Жах опанував Ніно. Він чув, що йому вже бракує сили і влади над собою, чув, що от-от сяде серед стежки, вчепиться руками за камінь і не зрушить з місця. Він почував таку могутню жадобу так зробити, що ледве міг її перемагати.

"Ой, зупинюся! Ой, зупинюся!" — з одчаєм думав він, бачачи, що ноги починають плутатися, ідуть, як самі хотять, наче не свої. В той час стежка йшла вздовж широкої безодні. Його так і вабило кинутись туди, щоб швидше скінчилася мука.

Він почав молитися богу.

Знизу схопився шалений вітер, що рвався на всі боки, наче не знав, якою дорогою йому летіти. Полохливо зашуміло верхів'я дерева, свиснули і прилягли до землі гнучкі кущі, зацокотіли дрібні камінці, котячись по стрімкому згір'ї. Грім гуркотів, блискавка світилася одна за другою. Великі рідкі дощові краплини стали важко падати з хмари. Вітер ще дужче шарпнув гіллям, сіпнувся на всі боки і несподівано полетів далі. Навколо втишилося, тільки було чути, як десь горою збентежено зашуміло дерево. Вітер з собою погнав і хмари. Через кілька хвилин дощ перестав, грім покотився все далі і далі, тільки блискавка все ще невпинно краяла темряву.

Молитва трохи заспокоїла Ніно. Ним опанувала одна думка: коли взявся вести людей, то повинен довести.

Гроза майже зовсім затихла, коли він довів повстанців до міжгір'я, відкіль вони і самі вже могли найти дорогу. Вони подякували йому, похвалили, і дехто простяг йому гроші. Він так і відсахнувся від них, наче ті руки з грошима хотіли зробити йому боляче і, не взявши нічого, повернув назад. Пройшов трохи, але почув таку втому, що сів під великим деревом та й, прихилившись до нього, заснув.

Коли він прокинувся, вже почало розвиднятися. Він схопився і оглянувся, не розуміючи, де він є. Навколо була непорушна тиша, тільки де-не-де озивалися пискливі голоси пташок. Унизу, впоперек гір, розіслався легенький білий туман, небо було блакитне і зливалося на обрії з смугою моря, що було темніше від нього.

З півночі повіяв холодненький вітерець. Пташки зацвірінькали голосніше.

Ніно дуже змерз. Щоб нагрітися, він майже бігом пустився на гору. Все його тіло боліло від нічної мандрівки та від того, що він заснув, скрутившись, але на серці було так гарно, бадьоро.

# # #

Того ж дня надвечір на селі з'явились кінні жандарми і почали розпитувати людей, чи не бачили вони звечора кого чужого.

Ніхто нікого не бачив.

Жандарми їхали селом та, зупиняючись трохи не біля кожної хати, питали. Коли черга дійшла до П'єтрового подвір'я, жандарми і там зупинилися та стали питати в хазяїна те, що і других питали. П'єтро стояв біля батька і, слухаючи розпитування, почав виразливо поглядати то на батька, то на жандармів, наче щось знав, та не насмілювався сказати.

Се, звичайно, звернуло увагу жандармів.

— Ти, хлопче, може, що знаєш? — спитав один.

— Та я бачив...— підлесливим голосом вимовив П'єтро.

— Кого ж ти бачив?

— Та я бачив, що вчора увечері пізно до нашого сусіда Ернесто Гатті заходив якийсь чужий чоловік...

— А коли він пішов геть?

— Того вже я не бачив... Якби я був знав...

— А той Гатті дома?

— Не знаю... може, й дома... або пішов... він часто ходить. Я його сьогодні не бачив.

П'єтро був певний, що той чоловік, який заходив до Гатті, був звичайним подорожнім і заходив випити склянку вина або купити шматок паленти. Але він був дуже злопам'ятний та самолюбний. Він не забув Ніно, що той відказався виконувати його накази. Се одно, а друге те, що хотілось вислужитись перед такими владними особами, як жандарми. Ніхто їм нічого не сказав, а він, П'єтро, сказав. Можливо, що Гатті доведеться погано, себто виходить, що він, П'єтро, має таку силу, з якою може зробити велику прикрість дорослій людині, навіть цілій сім'ї! Ось це вже сила та ще й неабияка!

Він цікавими очима, в яких світилася злослива усмішка, дивився, як жандарми одразу повернули коні і швидко під'їхали до сусідського подвір'я.

— І чого ти вліз з своїм: бачив! — роздратовано пошепки сказав батько П'єтрові.— Ще влізеш з тобою в яку історію! Бачив чи не бачив кого, яке твоє діло?

П'єтро мовчав і такими самими злосливими та глузлива ми очима дивився в сусідський город.

* * *

Ернесто недавно вернувся і спав. Перелякана Марія збудила його, звіщаючи, що приїхали жандарми.

Почався допит. Питали про подорожнього, що заходив увечері, і про вчителя.

Марія сказала, що подорожній заходив випити вина і пішов стежкою на Паезелло, а що вчитель, мабуть, у школі, або в остерії, або на полюванні — вона його сьогодні нё бачила. Від мовчазної, мов придуркуватої, жінки нічого більше не можна було дізнатися. Значить, справді не знала, бо де б у неї взялося стільки розуму, щоб потаїти.

Один з жандармів, червонорудий, мов помаранча, мабуть, родич якого австріяка, присікався до Ніно. Сам він сів по один бік столу, по другий його поставив. Перед собою на столі положив нагая та срібну монету.

— Дивись! — гримнув він.— Коли скажеш, де вчитель, то я дам тобі ці гроші; коли потаїш — битиму тебе цією нагайкою досхочу.

За своє коротеньке життя Ніно зазнав чимало розмаїтих жахів, але такого, як тепер, то ще ніколи. Він пополотнів і зменшився.

— Кажи зараз, де вчитель!

— Я не знаю...

— Брешеш! То тобі наказано мовчати! Зараз кажи!

— Не знаю!

Жандарм узявся за нагайку. Ніно одскочив.

— Стань там, де стояв! Ніно став.

— Ти мусиш знати, де вчитель. Коли ти не скажеш, я заберу твого батька в тюрму.

— Я не знаю...

— Твій батько здохне в тюрмі!

Хлопець затулився обома руками і заплакав.

— Не зна-а-ю!!

— Годі тобі воловодиться з тим малим. Знайшов діло! — зауважив старий жандарм.

— А справді, ну його к чортам! Старого візьмемо, бо він напевне зна, де той розбишака дівся.

Жандарми скрутили назад руки Ернесто і повели з собою.

Марія зупинилась мов приголомшена, діти тулилися до неї і перелякано мовчки дивилися на те, що робилось. Ніно стояв на порозі і заплаканими очима стежив за батьком.

Жандарми посідали на коней і повели в'язня за кінець, шнуру, яким у нього були зв'язані руки. Він ішов біля коня і здавався такий маленький, сухенький та беззахисний, що Ніно хотілося кинутися до нього, пригорнути, приголубити, захистити... хотілося впасти лицем до землі і ридати від жалощів...

Але і на думку не спало викупити його зрадою, як не спало б прохати порятунку у лісу, у гір.

"Гарібальді" — раптом сяйнуло в думках і згадалося, куди та навіщо вів він цю ніч гурток узброєних юнаків.

Ніно кинувся до матері і, припадаючи до її плеча, радісно прошепотів:

— Мамусю, в і н визволить батька!

Через кілька тижнів Гатті був дома. Він визволив не тільки його, але й цілу країну.